

تدوین و ارائه الگویی یکپارچه از سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن

دکتر جعفر ترک‌زاده^۱ و معصومه محترم^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۰۳/۰۲

تاریخ اصلاح: ۱۳۹۰/۰۶/۰۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۰۲/۱۴

چکیده

زمینه و هدف: عوامل و عناصر متعددی در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی مؤثرند که شناسایی و واپایش آنها مستلزم اتخاذ رویکردی نظام‌مند است. لذا در این مطالعه پس از توصیف و تبیین مبانی نظری و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن، تلاش شد با رویکردی نظام‌مند و از منظر نظری تعاملی، ابعاد، عوامل و شاخص‌های تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن در قالب چارچوبی مفهومی ارائه شود. **روش:** به منظور ارائه الگویی یکپارچه از سرمایه اجتماعی، تعداد قابل توجهی از مطالعات انجام شده در زمینه سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن مرور گردید.

بحث و نتیجه‌گیری: سرمایه اجتماعی دارای سه بُعد کلی هنجار، شبکه و اعتماد اجتماعی است که هر کدام نیز دارای چندین عامل و شاخص زیرمجموعه خود می‌باشند، به نحوی که در تعامل نظام‌مند با یکدیگر چارچوبی را تشکیل می‌دهند که ضمن اثرگذاری بر کیفیت سرمایه اجتماعی، متأثر از کیفیت کلی سرمایه اجتماعی موجود در نظام‌های اجتماعی نیز می‌باشند. به علاوه در این مقاله بیان شد که چون نظام‌های اجتماعی در تعامل با محیط می‌باشند، تحت تأثیر عوامل و شرایط محیط زمینه‌ای و تعاملی خود نیز می‌باشند که توجه به آنها نیز در بهبود کیفیت سرمایه اجتماعی حائز اهمیت است. در نهایت نیز دو الگوی انگاره‌ای از ابعاد، عوامل، شاخص‌های سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن ارائه شد. الگوی ارائه شده امکان درک جامع‌تر موضوع و طرح و اقدام برای مدیریت توسعه سرمایه اجتماعی را فراهم می‌آورد و از این حیث می‌تواند برای توسعه سرمایه اجتماعی نیروی انتظامی به عنوان یکی از مبانی اساسی اقتدار و موفقیت آن نیرو مورد استفاده قرار گیرد.

واژگان کلیدی:

سرمایه اجتماعی، هنجار اجتماعی، اعتماد اجتماعی، شبکه اجتماعی، توسعه سرمایه اجتماعی، مدیریت سرمایه اجتماعی، نیروی انتظامی

استناد: ترک‌زاده، جعفر، محترم، معصومه (۱۳۹۱، پاییز). تدوین و ارائه الگویی یکپارچه از سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن. *فصلنامه پژوهش‌های*

مدیریت/انتظامی، ۷ (۳)، ۴۱۳-۴۳۴.

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه شیراز djt3779@yahoo.com

۲. دانش‌آموخته مدیریت آموزشی از دانشگاه شیراز m.mohtaram2016@gmail.com

مقدمه

یکی از جنبه‌های مهم در توسعه پایدار اجتماعی استفاده از مفهوم سرمایه در وجه اجتماعی آن است. هر چند واژه سرمایه اساساً در قلمروی اقتصادی به کار گرفته می‌شود، اما از حدود دو دهه گذشته در قلمرو اجتماعی، نیز مورد پذیرش فزاینده‌ای قرار گرفته است؛ به نحوی که به عنوان یک منبع کارآمد و مهم در توسعه یافتگی مطرح شده است (مرکز آمایش سرزمین، ۱۳۸۵). آنچه در سرمایه اجتماعی و مفهوم آن نهفته است، سرمایه‌گذاری در روابط اجتماعی و همچنین افزایش، گسترش و به اشتراک گذاشتن منابع در روابط اجتماعی از طریق آن برای تسهیل کنش جمعی و گسترش اعتماد و بده‌وبستان در جامعه است. از این رو، روابط اجتماعی بستر اصلی مفهوم سرمایه اجتماعی محسوب می‌شود (شجاعی باغینی، ۱۳۸۷).

سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از هنجارها، شبکه‌ها و اعتماد اجتماعی موجود در یک نظام است که همچون ملاتی کل نظام و عناصر آن را به هم مرتبط می‌سازد و از طریق تسهیل همیاری بین گروه‌ها و کاهش هزینه‌های مبادله منجر به تقویت رفتارهای همیارانه، نشر دانش و نوآوری و توسعه مسئولیت‌پذیری می‌گردد (گزارش تحقیقی کمیسیون استرالیا، ۲۰۰۳؛ فوکویاما، ۱۹۹۸؛ واتکینز، ۱۹۹۲). به عبارت دیگر، سرمایه اجتماعی به عنوان یک منبع اجتماعی در روابط میان افراد یافت می‌شود و در برگیرنده شبکه‌های اجتماعی، ساختار حمایتی، مشارکت اجتماعی، مدنی و سیاسی و همچنین اعتماد بین افراد و نظام‌های اجتماعی می‌باشد (اسپیلبرگ، ۲۰۰۱). بدین ترتیب، سرمایه اجتماعی یک دارایی نامحسوس (لینا و ون برگ، ۱۹۹۹) و یک کالای عمومی (کاظم‌زاده، ۱۳۸۹) است که از یک طرف منافع را برای نظام و اعضای آن فراهم می‌آورد و از طرف دیگر این امکان را به وجود می‌آورد تا افراد مسائل جمعی را راحت‌تر حل کنند و با احساس مسئولیت متقابل وظایف خود را به نحو احسن انجام دهند (قلی‌پور و همکاران، ۱۳۸۷).

بر این اساس، با توجه به اینکه سرمایه اجتماعی یکی از شاخص‌های مهم برای بقا و دوام هر

-
1. Fukuyama
  2. Watkins
  3. Speller berg
  4. Leana & Van Buren

نظام اجتماعی محسوب می‌شود و با عنایت به اینکه سرمایه اجتماعی از طریق مجموعه‌ای از روابط و هنجارهای اجتماعی به کیفیت روابط اجتماعی و توسعه و تحکیم همبستگی اجتماعی برای رشد و موفقیت و توسعه پایدار جامعه کمک می‌کند (گروتارت و باستلار، ۲۰۰۲؛ عزیزی، ۱۳۸۷)، پرداختن به چیستی و ماهیت آن و همچنین توجه به پیامدهای آن در نظام‌های اجتماعی حائز اهمیت است. این اهمیت برای نیروی انتظامی به عنوان یک نظام اجتماعی افزون‌تر است. خصوصاً اینکه می‌تواند اساس اقتدار و موفقیت نیروی انتظامی در جامعه قرارگیرد. لذا توسعه شناخت عمومی نیروهای سطوح و رده‌های مختلف ناجا نسبت به این مفهوم و پیامدهای آن ضروری است. توسعه چنین شناختی می‌تواند مقدمه کاربرد و استفاده از قابلیت‌های این سرمایه در جهت توسعه روزافزون اقتدار اجتماعی نیروی انتظامی و توفیق بیش از پیش آن در خدمت به توسعه جامعه اسلامی واقع شود. با وجود این، هر چند تلاش‌های بسیاری در رابطه با تبیین نقش و جایگاه سرمایه اجتماعی توسط محققان در رشته‌های مختلف علمی در کشور انجام گرفته است، اما می‌توان گفت تا کنون مطالعه‌ای جهت بررسی و شناسایی علل و عوامل شکل‌گیری این سرمایه و پیامدهای آن بر نظام‌های اجتماعی و جامعه به صورت کل‌نگر صورت نگرفته است. در واقع هر کس از منظری به بررسی و تبیین آن پرداخته است. حال آنکه در شرایط پویا و پیچیده امروز موفقیت از آن نظام‌مند خواهد بود که ضمن اتخاذ نگاهی جامع (نظام‌مند) به اجزای تشکیل‌دهنده خود و تعامل آنان با یکدیگر، رابطه متقابل خود با محیط را نیز مدنظر قرار دهد. سرمایه اجتماعی نیز به عنوان یکی از اساسی‌ترین عناصر نظام‌های اجتماعی همانند بسیاری از عناصر سازنده نظام‌های اجتماعی مفهومی پربعد و پربرآیند است که شناسایی ابعاد و عوامل سازنده آن و همچنین پیامدهای ناشی آن به منظور پاسخگویی سریع به تغییرات محیطی حائز اهمیت می‌باشد.

آنچه گفته شد درباره نیروی انتظامی نیز صادق است. نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران (ناجا) به عنوان یک نظام اجتماعی بزرگ، از سویی دارای وسعت و تنوع سازمانی و انسانی - اجتماعی بسیار زیادی در درون نظام خود است؛ از سوی دیگر دارای مأموریت‌های متنوع و قلمرو محیطی گسترده‌ای از این حیث می‌باشد. بنابراین توجه به مفهوم، پویایی‌شناسی، توسعه و

کاربست سرمایه اجتماعی، حداقل از دو جهت برای آن اهمیت می‌یابد. نخست آنکه توسعه سرمایه اجتماعی در خانواده بزرگ ناجا می‌تواند کل نظام و عناصر آن را به هم مرتبط سازد و موجب تسهیل و توسعه همیاری، نشر دانش و نوآوری، و توسعه مسئولیت‌پذیری در ناجا گردد. این امر مهم می‌تواند منجر به توسعه سلامت سازمانی و موفقیت نیروی انتظامی در ایفای احسن نقش‌ها، کارکردها و مأموریت‌های اساسی خود در جامعه گردد. دیگر آنکه، توجه و اقدام به توسعه هدفمند سرمایه اجتماعی در سطح جامعه نیز می‌تواند موجب توسعه اعتماد عمومی، مسئولیت‌پذیری همگانی، مشارکت اجتماعی و پشتیبانی‌های سیاسی از نیروی انتظامی گردد و بدین‌سان نیز به موفقیت آن نیرو در انجام مطلوب مأموریت‌های خود کمک شایانی نماید. بنابراین همچنان که اشاره شد، شناخت و درک صحیح مفهوم، ابعاد و پیامدهای سرمایه اجتماعی برای دست‌اندرکاران و پژوهشگران عرصه نظم و امنیت عمومی، اهمیتی فوری و اساسی می‌یابد.

با این توصیف، در این مطالعه تلاش شد با مرور نظام‌مند مطالعات انجام شده و نظریات ارائه شده پیرامون سرمایه اجتماعی و با اتخاذ رویکردی نظام‌مند و از منظر تعاملی، ضمن برشمردن ابعاد کلی سرمایه اجتماعی و عوامل و شاخص‌های آن، پیامدهای ناشی از آن نیز در قالب چارچوبی مفهومی ارائه شود تا ضمن کمک به مسئولان و محققان در درک سریع مفهوم سرمایه اجتماعی و ابعاد و پیامدهای آن، به آنها در ارزیابی سریع سرمایه اجتماعی موجود در نظام مورد نظر و طراحی و اقدام‌های مدیریتی متناسب با شرایط و اقتضائات درونی و محیطی نظام، برای توسعه سرمایه اجتماعی در قلمرو مورد نظر یاری رساند. لازم به ذکر است، جستجو و مرور مطالعات و نظریات مطرح شده بر اساس کلید واژه‌های مذکور به دو صورت جستجوی کتابخانه‌ای و جستجوی اینترنتی (با استفاده از موتورهای جستجوی گوگل^۱ و یاهو^۲ و همچنین سایت‌های پروکوئست^۳، ابسکو^۴، ساینس دایرکت^۵، سید^۶، مگ‌ایران^۷ و دانشیار) انجام شده است.

-
1. Google
  2. Yahoo
  3. ProQuest
  4. Ebesco
  5. Science Direct
  6. SID
  7. Magiran

سرمایه اجتماعی

لفظ و معنای سرمایه اجتماعی برای نخستین بار توسط هانی فان^۱ (۱۹۱۶) به منظور بیان اهمیت مشارکت اجتماعی در ارتقای عملکرد مدارس به کار گرفته شد (شجاعی باغینی، ۱۳۸۷؛ پوتنام^۲، ۲۰۰۰). بعد از وی این ایده، چندین دهه به دست فراموشی سپرده شد و مجدداً در دهه‌های بعد در حوزه‌های متعددی مورد توجه و بررسی قرار گرفت (بیکر^۳، ۱۹۸۴). فولی و ادواردز^۴ (۱۹۹۹)، با معرفی بوردیو^۵، کلمن^۶ و پوتنام به عنوان سه شاخه به نسبت متمایز در پژوهش‌های مربوط به سرمایه اجتماعی ضمن اینکه از آنها به عنوان نظریه پردازان کلاسیک سرمایه اجتماعی یاد می‌کنند (فیلد^۷، ۲۰۰۳) با تأکید بر دیدگاه آنها، عمده‌ترین تعاریف پیرامون سرمایه اجتماعی را به آنها نسبت می‌دهند.

از نظر بوردیو (۱۹۸۷) سرمایه اجتماعی عبارت است از مجموعه‌ای از منابع واقعی و مجازی که از طریق برخورداری از شبکه‌های پایا و کم و بیش نهادینه شده روابط دو جانبه، برای یک فرد یا گروه انباشته می‌شود. لذا از نظر وی سرمایه اجتماعی مشتمل بر دو بُعد شبکه اجتماعی و جامعه‌پذیری می‌باشد که بهره‌برداری از آن منوط به آگاهی، شناخت و عمل به هنجارها و الگوهای روابط بین فردی می‌باشد (پوپ^۸، ۲۰۰۳). کلمن (۱۹۸۸) با توجه به تعریف بوردیو، سرمایه اجتماعی را بخشی از ساختار اجتماعی می‌داند که به کنش‌گر اجازه می‌دهد تا با استفاده از آن به منافع خود دست یابد. بنابراین، به نظر او سرمایه اجتماعی با کارکردش تعریف می‌شود (شجاعی باغینی، ۱۳۸۷؛ سلطانی و جمالی، ۱۳۸۷؛ آگراوال^۹، ۲۰۰۶). یعنی سرمایه اجتماعی

-
1. Hanifan
  2. Putnam
  3. Baker
  4. Foley & Edwards
  5. Bourdieu
  6. Coleman
  7. Field
  8. Pope
  9. Agrawal

علاوه بر اینکه به عنوان یک دارایی منحصر به فرد از یک ساخت اجتماعی به تسهیل فعالیت‌های شخصی و گروهی افراد کمک می‌نماید؛ دستیابی به اهداف و منافع معینی مانند انتظارات و تعهدات دو جانبه، اعتماد و بده‌بستان، تثبیت هنجارها و ارزش‌ها در روابط اجتماعی که در نبود آن قابل دستیابی نمی‌باشند را امکان‌پذیر می‌سازد (سلطانی و جمالی، ۱۳۸۷؛ آگراوال، ۲۰۰۶). بدین ترتیب، کلمن (۱۹۹۰) با بیان ویژگی‌هایی برای سرمایه اجتماعی، ضمن بیان اهمیت سرمایه اجتماعی در پیشرفت و بهبود زندگی در کنار سایر سرمایه‌ها، با بیان ویژگی‌هایی برای آن، به تمایز آن با سایر سرمایه‌ها نیز اشاره می‌کند:

سرمایه اجتماعی به راحتی مبادله نمی‌شود.

سرمایه اجتماعی، دارایی شخصی هیچ فردی نیست.

سرمایه اجتماعی نتیجه ضمنی (برآیندی) سایر فعالیت‌هاست.

سرمایه اجتماعی در صورت استفاده بیشتر، نه تنها مستهلک نمی‌شود، بلکه افزایش نیز می‌یابد و به توسعه زیستی و بهبود زندگی روحی و روانی انسان‌ها کمک می‌کند.

پوتنام (۱۹۹۳) نیز با به‌کارگیری مفهوم سرمایه اجتماعی در سطحی فراتر از سطح فردی، آن را شامل خصوصیات از سازمان‌های اجتماعی همچون شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد می‌داند که باعث تسهیل همکاری و هماهنگی دو جانبه بین افراد می‌گردد. لذا از منظر وی سرمایه اجتماعی یک دارایی جمعی و یک کالای عمومی در گروه‌های اجتماعی محسوب می‌شود که از طریق ایجاد منافع همچون اعتماد، بده‌بستان و تعهدات ناشی از آن به تسهیل تعاملات و مشارکت بین افراد و گروه‌ها منجر می‌شود (شجاعی باغینی، ۱۳۸۷؛ پوتنام، ۲۰۰۰).

البته باید اذعان نمود در حالی که هر یک از سه نظریه پرداز فوق تعاریف متنوعی از سرمایه اجتماعی ارائه کردند، اما بسیاری از تحقیقات به این نتیجه رسیدند که این دیدگاه‌های متغیر پیرامون سرمایه اجتماعی جدای از هم نیستند، بلکه کامل‌کننده یکدیگرند (بانک جهانی، ۱۹۹۸؛ وال^۲ و همکاران، ۱۹۹۸؛ گروتارت، ۱۹۹۸؛ استن^۳، ۲۰۰۱). از همین رو، در ادامه شباهت‌ها و

1. The Word bank

2. Wall

3. Ston

تفاوت‌های رویکرد هر سه نظریه پرداز ذکر می‌شود (جدول ۱).

جدول ۱: شباهت‌ها و تفاوت‌های میان دیدگاه بوردیو، کلمن و پوتنام پیرامون سرمایه اجتماعی

تفاوت	شباهت	نظریه پردازان
سرمایه اجتماعی یک دارایی فرهنگی و اجتماعی است.	سرمایه اجتماعی منبعی برای فعالیت‌های جمعی است.	بوردیو
سرمایه اجتماعی بعدی از ساختار اجتماعی است.		کلمن
سرمایه اجتماعی یک دارایی جمعی است.		پوتنام
سرمایه اجتماعی در کلاس درس شکل می‌گیرد.	سرمایه اجتماعی در اجتماعات شکل می‌گیرد و با گذر زمان انباشت می‌شود.	بوردیو
سرمایه اجتماعی در خانواده و سازمان شکل می‌گیرد.		کلمن
سرمایه اجتماعی در سطوح منطقه‌ای شکل می‌گیرد.		پوتنام
مقیاس سرمایه اجتماعی پیشرفت تحصیلی است.	سرمایه اجتماعی مبتنی بر هدف و دارای نقش مهمی در کمک به اشخاص و گروه‌ها جهت نیل به مطلوبیت‌هاست.	بوردیو
مقیاس سرمایه اجتماعی قدرت شخص است.		کلمن
مقیاس سرمایه اجتماعی توسعه و بهبود موفقیت ملی است.		پوتنام
سرمایه اجتماعی نوعی واپایش اجتماعی برای محروم‌سازی برخی افراد است.	سرمایه اجتماعی وسیله واپایش اجتماعی است.	بوردیو
سرمایه اجتماعی راهی برای هنجارسازی و ایجاد معیارهایی برای تشخیص امنیت و عملکردهای صحیح و بدون نقص است.		کلمن
سرمایه اجتماعی راهی برای هنجارسازی و ایجاد معیارهایی برای تشخیص امنیت و عملکردهای صحیح و بدون نقص است.		پوتنام

مطالب جدول (۱) با استفاده از منابع ذیل تدوین شده است: شجاعی باغینی، ۱۳۹۷؛ وال و همکاران، ۱۹۹۸؛ آگراوال، ۲۰۰۶.

علاوه بر تعاریف فوق، در دو دهه اخیر نیز صاحب‌نظران با توجه به مبانی نظری و شرایط عملی متفاوت، تعاریف متنوعی از سرمایه اجتماعی ارائه کردند که ضمن برخورداری از وجوه مشترک، تفاوت‌هایی نیز در آنها مشاهده می‌شود (سامپسون^۱، ۲۰۰۱؛ وارن^۲ و همکاران، ۲۰۰۱؛ گیتل و تامپسون^۳، ۲۰۰۱). به عنوان نمونه، از منظر فوکویاما (۱۹۹۵) سرمایه اجتماعی به معنی توانایی

1. Sampson
2. Warren
3. Gittell & Tampuson

افراد برای کارکردن با یکدیگر به منظور دستیابی به اهداف مشترک در گروه‌ها و سازمان‌ها می‌باشد. لذا سرمایه اجتماعی زمانی به وجود می‌آید که روابط بین افراد به گونه‌ای دگرگون شود که کنش میان آنها را تسهیل کند (کلمن، ۱۹۹۰). و یا از منظر لین^۱ (۲۰۰۱) سرمایه اجتماعی مجموعه منابع موجود در ساختار اجتماعی به شمار می‌آید که امکان دسترسی بدان‌ها امکان‌پذیر باشد. به اعتقاد استن و هیوز^۲ (۲۰۰۲) نیز سرمایه اجتماعی مفهومی چند بُعدی و متشکل از ابعاد و عناصر متعددی مانند شبکه‌ها، اعتماد و بده‌وبستان می‌باشد که کیفیت و ساختار آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد. لذا آنان با تأکید بر کیفیت روابط اجتماعی و ساختار این روابط اظهار می‌دارند که سرمایه اجتماعی صرفاً مختص نوع خاصی از شبکه‌های اجتماعی نیست بلکه در انواع شبکه‌هایی به شرح زیر مشاهده می‌شود:

۱. شبکه‌های موجود در قلمرو غیررسمی مانند پیوندهای خویشاوندی و خانوادگی.
  ۲. شبکه‌های موجود در قلمرو تعمیم‌یافته^۳ مانند پیوند با افرادی که فرد آنها را به خودی خود نمی‌شناسد.
  ۳. شبکه‌های موجود در قلمرو نهادی^۴ مانند ارتباط فرد با نهادها.
- علاوه بر این، در حالی که نارایان و کسیدی^۵ (۲۰۰۱) ابعاد سرمایه اجتماعی را اعتماد، عضویت در انجمن‌ها یا مشارکت در اجتماع محلی، فعال بودن در زمینه‌های اجتماعی، جرم و امنیت، ارتباطات محلی، ارتباطات خانوادگی و دوستانه، تحمل گوناگونی، عمل متقابل، تعهد سیاسی و رفاه ذهنی می‌دانند؛ از نظر گروتارت و همکاران (۲۰۰۴) طیف شش بُعدی سرمایه اجتماعی شامل گروه‌ها و شبکه‌ها، اعتماد و انسجام، عمل جمعی و همکاری، اطلاعات و ارتباطات، همبستگی اجتماعی و شمول، توانمندسازی و عمل سیاسی می‌باشد. به اعتقاد استن^۶ (۲۰۰۱) نیز سرمایه اجتماعی متشکل از دو بُعد کیفیت (هنجار) و ساختار (شبکه) روابط اجتماعی است. لذا از

---

1. Lin

2. Ston & Heuse

3. Generalized realm

4. Institutional realm

5. Narayan & Cassidy

6. Ston

نظر او در حالی که بُعد ساختاری در رابطه با ساختارها و فرایندهای مدیریتی می‌باشد، بُعد کیفیت مشتمل بر پدیده‌هایی نظیر ارزش‌ها، نگرش‌ها، تعهدات، مشارکت و اعتماد موجود می‌باشد. لازم به ذکر است، با وجود تحقیقات متعدد پیرامون سرمایه اجتماعی و ابعاد سازنده آن، این موضوع همچنان به عنوان یک موضوع مورد اختلاف به شمار می‌آید و هر کس از منظری بدان نگاه کرده است (جدول ۲).

جدول ۲: ابعاد سرمایه اجتماعی

ابعاد	ارائه دهنده
عضویت در گروه‌های غیررسمی و شبکه‌ها، خونگرمی و خوش‌مشربی، مشارکت در اجتماع و پیوندهای همسایگی، پیوندهای خانوادگی، اعتماد و هنجارهای انصاف و برابری، جرم و امنیت، بهداشت روانی و پرداختن به امور سیاسی.	بانک جهانی (۱۹۹۸)
اعتماد متقابل، تعامل اجتماعی متقابل، گروه‌های اجتماعی، احساس هویت جمعی و گروهی، احساس وجود تصویری مشترک از آینده، کار گروهی در یک نظام اجتماعی.	فلورا (۱۹۹۹)
بعد ساختاری ارتباطات اجتماعی (شبکه‌ها)؛ کیفیت ارتباطات اجتماعی (هنجارهای اعتماد و واکنش متقابل یافته از آنها).	استن (۲۰۰۱)
مشارکت اجتماعی، تعهد اجتماعی و التزام، میزان توانمندی (کنترل و خودکارایی)، احساس عضویت در اجتماع، شبکه‌های اجتماعی، حمایت اجتماعی و کنش متقابل اجتماعی، اعتماد، عمل متقابل و همبستگی اجتماعی.	بریانت و نوریس ^۱ (۲۰۰۲)
مشارکت اجتماعی (شبکه‌ها)، شبکه‌های اجتماعی و حمایت اجتماعی (شبکه‌ها)، عمل متقابل و اعتماد (هنجارها و ارزش‌های مشترک)؛ مشارکت مدنی (همکاری)؛ جنبه‌های منطقه‌محلی (هنجارها و ارزش‌های مشترک).	هارپر ^۱ (۲۰۰۲)
حجم شبکه یعنی تعداد افراد موجود در شبکه، منابع موجود در شبکه، میزان دسترسی به این منابع.	فلپ ^۲ (۲۰۰۲)
الف) کیفیت شبکه‌ها شامل (۱) هنجارها یعنی اعتماد و معامله به مثل، احساس اثربخشی، همکاری و پذیرش تنوع. (۲) هدف مشترک یعنی مشارکت اجتماعی، مشارکت مدنی، حمایت از اجتماع، دوستی و مشارکت اقتصادی. ب) ساختار شبکه‌ها شامل سایز شبکه، فراوانی شبکه، تراکم و انعطاف، جا به جایی و عدم ثبات و روابط قدرت. ج) مبادله‌های شبکه‌ای شامل (۱) حمایت مشترک یعنی حمایت مالی، عاطفی و تشویق، انسجام در اجتماع و کنش مشترک. (۲) دانش و اطلاعات مشترک. (۳) مذاکره. (۴) استفاده از ضمانت اجرا. د) انواع شبکه‌ها شامل (۱) پیوند دهنده (۲) متصل کننده (۳) ربط دهنده (۴) انزوا.	اداره آمار استرالیا (۲۰۰۴)
مشارکت اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی و حمایت، مشارکت مدنی، اعتماد و عمل متقابل.	نوریس (۲۰۰۵)

اما آنچه همه بر آن اتفاق نظر دارند این است که هنجارها و شبکه‌های اجتماعی عناصر اصلی این سرمایه محسوب می‌شوند و اعتماد هم بخشی از آن یا حداقل یک جانشین نزدیک برای آن محسوب می‌شود. بنابراین در توضیح ابعاد فوق می‌توان هنجارهای اجتماعی را قواعد رسمی شکل‌دهنده به رفتار در شرایط مختلف و اعتماد را سطح اطمینان افراد به یکدیگر دانست. شبکه اجتماعی را نیز گروهی از درون پیوسته متشکل از افرادی دانست که دارای نسبتی با یکدیگر بوده که ضمن برخورداری از هنجارهای اجتماعی خاص خود، دارای سطوح تعهد متقابلی به یکدیگر نیز می‌باشند. بدین ترتیب، وجود گره‌های اجتماعی بر پایه اعتماد متقابل و هنجارهای مشترک منجر به ایجاد شبکه‌های اجتماعی، تسهیل همکاری بین اعضای شبکه و حمایت دو سویه اعضای شبکه از یکدیگر و به طور کلی توسعه سرمایه اجتماعی در یک نظام و یا جامعه می‌شود و منافی را برای آنها به بار می‌آورد.

بر اساس مطالعه و جمع‌بندی نتایج تحقیقات انجام شده پیرامون سرمایه اجتماعی، می‌توان ادعان نمود که رابطه متقابلی بین سرمایه اجتماعی با عوامل و عناصر سازنده آن و حتی میان ابعاد و عوامل آن با یکدیگر وجود دارد. در تأیید این مدعا می‌توان به گزارش ارائه شده توسط کلمن (۱۹۸۸) اشاره کرد که بنا به نظر وی، سرمایه اجتماعی که از ساختار اجتماعی استخراج می‌گردد از جمله منابع کارآمدی محسوب می‌شود که منجر به تسهیل همکاری بین افراد می‌گردد. و یا از منظر کاسارد و یانوویتز^۲ (۱۹۸۶) زمانی که یک اجتماع پایه اساسی‌ای از سرمایه اجتماعی را دارا باشد، مردم در این اجتماع تمایل بالایی به مشارکت در فعالیت‌های جمعی و حل مسائل به صورت مشترک با هم دارند. به اعتقاد پوتنام (۲۰۰۰) نیز سرمایه اجتماعی دارای نقش مهمی در توسعه شبکه‌های اجتماعی که نیاز به عمل جمعی دارند می‌باشد. لسر^۴ (۲۰۰۰) نیز بیان کرد، از طریق فرایند هویت‌سازی در افراد می‌توان به نوعی سرمایه اجتماعی دست یافت به نحوی که باعث افزایش فرصت تبادل اطلاعات، ارزیابی صحیح آنها، توسعه همکاری و ارتباطات متقابل

---

1. Harper

2. Flap

3. Kasard & Janowitz

4. Lesser

میان آنها گردد. به اعتقاد آی کدا^۱ (۲۰۰۲) نیز رابطه معناداری میان سرمایه اجتماعی با مشارکت و مدارای اجتماعی وجود دارد.

بر اساس تحقیقات انجام شده در ایران نیز نجف بیگی (۱۳۸۰) با برشمردن ارزش‌ها و اصول اخلاقی به عنوان یکی از ابعاد سرمایه اجتماعی، بیان کرد که با تقویت این ابعاد، می‌توان بر میزان سرمایه اجتماعی و در نتیجه بر میزان بهره‌وری بیشتر از منابع از جمله منابع انسانی افزود. و یا از نظر حسینی بهشتی و هادوی (۱۳۸۵) توسعه سرمایه اجتماعی دارای رابطه معناداری با افزایش سطح اعتماد متقابل افراد به یکدیگر و میزان دانش و آگاهی آنها می‌باشد. همچنین بنا به نظر این دو محقق، توسعه سرمایه اجتماعی و روابط بین افراد علاوه بر اینکه باعث افزایش مدارای اجتماعی در بین آنها می‌شود، زمینه کاهش سوءظن آنها و در نتیجه کاهش میزان عیب‌جویی آنها از یکدیگر را نیز فراهم می‌آورد. علاوه بر موارد مذکور، کارکنان نصرآبادی (۱۳۸۶) از جمله عوامل دستیابی به سرمایه اجتماعی را کسب آگاهی دانست. کاظم‌زاده (۱۳۸۹) نیز بیان کرده است که سرمایه اجتماعی از طریق توسعه روابط اجتماعی و همکاری بین افراد، زمینه پیش‌بینی‌پذیری افراد، اعتماد، همکاری و تعاون را نیز می‌سازد.

پیرامون ارتباط ابعاد و عوامل سازنده سرمایه اجتماعی نیز نتایجی توسط محققان ارائه شده است که از جمله می‌توان به جوهانسون^۲ (۱۹۸۷) اشاره کرد که بنا بر نظر او اعتماد بین فردی ضمن اینکه باعث کاهش هزینه تعاملات، رفتارهای فرصت‌طلبانه و سهولت تسهیم دانش در بین افراد می‌شود، به عنوان یکی از عوامل موفقیت در مشارکت اجتماعی نیز به‌شمار می‌آید. و یا از نظر فوکویاما (۱۹۹۹) در سایه باورهای دینی (اخلاقیات) به‌دلیل اینکه خودخواهی پس زده می‌شود روابط اجتماعی مبتنی بر آگاهی و اعتماد جریان می‌یابد. در این راستا، کلمن (۱۹۸۷) نیز بیان نمود که در پرتو اعتماد و باورهای دینی است که تعهدات و انتظارات افراد از یکدیگر شکل می‌گیرد. در پژوهش دیگری لین (۲۰۰۰) نیز بیان کرد که سود حاصله از سرمایه‌گذاری در روابط اجتماعی، سبب تسهیل کنش اجتماعی افراد، افزایش میزان تعهد و مسئولیت‌پذیری اجتماعی آنها

1. Ikeda

2. Johanson

خواهد شد. همچنین پیترسون^۱ (۲۰۰۲) اظهار داشت که اعتماد و همکاری از طریق توسعه روابط بین افراد گسترش می‌یابد. و یا به اعتقاد اسلینر و برون^۲ (۲۰۰۳) نیز نابرابری یا بی‌عدالتی در نظام‌های اجتماعی علاوه بر اینکه موجب بی‌اعتمادی افراد نسبت به یکدیگر می‌شود، بر میزان مشارکت افراد نیز مؤثر خواهد بود. با وجود این از نظر سارگنت^۳ (۲۰۰۴) توسعه تعهد در روابط بین فردی، منجر به افزایش میزان اعتماد متقابل افراد به یکدیگر می‌شود. در تحقیق دیگری لچ^۴ و همکاران (۲۰۰۵) نیز بیان کردند که عواملی مانند تعامل، تعهد اخلاقی، قابل اعتماد بودن، روابط اجتماعی، همکاری و آشنایی بر میزان اعتماد و سرمایه اجتماعی مؤثر خواهند بود.

بنا بر تحقیقات انجام شده در ایران نیز، میان تعاملات افراد، امنیت، سرمایه اجتماعی، تعهد به یک رابطه، تعهد درونی، مقبولیت اجتماعی، دگرخواهی و اعتماد اجتماعی همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد (امیرکافی، ۱۳۸۰). به اعتقاد دهقان و غفاری (۱۳۸۳) نیز بین مشارکت و اعتماد اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد. در پژوهش دیگری که توسط عباس‌زاده (۱۳۸۳) انجام گرفت، این نتیجه حاصل گشت که بین امنیت اجتماعی، پایبندی به نقش اجتماعی، همکاری، تعاملات، اعتماد اجتماعی و سرمایه اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد. اکبری (۱۳۸۳) نیز بیان نمود که افزایش سطح اعتماد اجتماعی با گسترش میزان مشارکت و همیاری افراد در عرصه‌های اجتماعی و کاهش آسیب‌های اجتماعی در رابطه می‌باشد. بنا بر گزارش ارائه شده توسط خائف‌الهی و متقی (۱۳۸۶) نیز مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی یعنی اعتماد، مشارکت و همکاری پیش نیاز تسهیم دانش به شمار می‌آیند. این در حالی است که بیدختی و نظری (۱۳۸۹) در یافته پژوهشی خود بیان کردند که مشارکت افراد باعث تسهیم هزینه‌ها و مخاطرات، کسب دانش و مهارت می‌گردد. به عبارتی مشارکت وسیع علاوه بر اینکه امکان ایجاد اعتماد بیشتر را فراهم می‌آورد، باعث توسعه میزان خیرخواهی، قابلیت اعتماد، شایستگی، درستکاری و وسعت نظر شرکا و همکاران نیز می‌شود.

-
1. Peterson
  2. Uslaner & Brown
  3. Sargeant
  4. Welch

بنابراین بر اساس مطالب فوق، سرمایه اجتماعی با پدید آوردن چارچوب‌ها و قالب‌های رفتاری معین و تعریف شده‌ای چون اجبار، انتظار، اعتماد، هنجار، ضمانت اجرایی مؤثر، روابط اقتدار و سازمان اجتماعی، هم شبکه روابط اجتماعی بین کنشگران را مستحکم می‌کند و هم با تسهیل رفتار کنشگران در این شبکه، تحقق اهداف آنان را ممکن می‌سازد (کلمن، ۱۹۹۰). برخی از پژوهشگران نیز سرمایه اجتماعی را به عنوان یک پدیده اجتماعی می‌دانند که دارای تأثیر مثبتی بر بروز خلاقیت، ایده‌پروری، تسهیل رفتارهای نوآورانه و خطرپذیری می‌باشد (کلمن، ۱۹۹۰). مطابق با گزارش پژوهشی بولینو^۱ و همکاران (۲۰۰۲) نیز بین سرمایه اجتماعی و تعهد اعضا، انعطاف‌پذیری سازمان، مدیریت مناسب کنش جمعی و ایجاد سطوح بالایی از سرمایه فکری نیز رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. بر اساس یافته پژوهشی برت^۲ (۲۰۰۰) نیز، بین اندازه شبکه (تعداد تعاملات و پیوندها) با نوآوری و خودتجدیدی و نقش شبکه در تقویت نوآوری و توسعه ایده‌های جدید رابطه معناداری وجود دارد. علاوه بر این، بنا بر دیگر یافته‌های پژوهشی، افزایش سرمایه اجتماعی در محیط‌های آموزشی از طریق روابط اجتماعی، به افزایش دستاوردهای تحصیلی فراگیران خواهد انجامید، لذا بین سرمایه اجتماعی بالا و استمرار تحصیل و یادگیری رابطه مثبتی و معناداری وجود دارد (کلمن، ۱۹۹۸). نارایان و کسیدی (۱۹۹۹) نیز بیان کردند، مشارکت، امنیت، توانمندی و انسجام اجتماعی از جمله مزایای سرمایه اجتماعی محسوب می‌شوند. بر این اساس می‌توان گفت، علاوه بر اینکه عضو یک شبکه شدن برای افراد مزایایی چون دستیابی به اطلاعات و دامنه وسیعی از فرصت‌ها را فراهم می‌آورد (گزارش تحقیقی کمیسیون استرالیا، ۲۰۰۳) توسعه سرمایه اجتماعی در یک نظام با کاهش هزینه‌های مدیریتی نظیر نظارت و واپایش رسمی، رایزنی‌های مدیریتی، کندی‌های ناشی از نظام‌های دیوان‌سالار نیز در رابطه می‌باشد (علوی، ۱۳۸۰). لازم به ذکر است، با وجود اینکه سرمایه اجتماعی دارای پیامدهای مثبتی برای افراد و اجتماعات می‌باشد، محققان از دو جنبه به پیامدهای منفی سرمایه اجتماعی نیز توجه کردند: یکی تأثیر سرمایه اجتماعی در تقویت نابرابری‌های اجتماعی به این نحو که افرادی که

1. Bolino

2. Burt

دارای تعاملات بیشتری می‌باشند از مزایای بیشتری برخوردار خواهند شد. و دیگری نقش سرمایه اجتماعی در حمایت از رفتارهای ضد اجتماعی مانند همبستگی اجتماعی بین گروه‌های مخرب اجتماعی (صیدایی و همکاران، ۱۳۸۸). بر این اساس به طور کلی و مختصر می‌توان پیامدهای منفی سرمایه اجتماعی را به شرح زیر ذکر کرد:

۱. تثبیت نابرابری‌های اجتماعی؛
۲. از دست دادن خلاقیت و آزادی افراد در پی حمایت گروهی و تقویت همبستگی؛
۳. تشویق و ترغیب نژادپرستی در پی تأکید بیش از حد بر گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی خاص؛
۴. اثر سوء قدرت شبکه‌های اجتماعی جهت ارضاء نیازهای احساسی و کم شدن وابستگی‌ها؛
۵. ابزار شدن سرمایه اجتماعی برای نخبگان جامعه جهت افزودن دامنه اختیارات خود.

بحث و نتیجه‌گیری

در شرایط متغیر و متحول کنونی، دستیابی به توسعه و پیشرفت مستلزم به‌کارگیری و بهره‌برداری بهینه از انواع سرمایه به ویژه سرمایه اجتماعی است. زیرا سرمایه اجتماعی ذخیره‌ای از حس اعتماد، همکاری و مشارکت در بین افراد یک گروه یا جامعه محسوب می‌شود که همانند یک ملات اجتماعی اعضای یک اجتماع را به هم متصل می‌کند و در عین حال همانند یک مایع اجتماعی، مبادلات میان آنها را سریع، راحت و کم هزینه می‌نماید (رنانی و مؤیدفر، ۱۳۸۷؛ بولینو و همکاران، ۲۰۰۲). با این وصف، امروزه سرمایه اجتماعی نقشی بسیار مهم‌تر از سایر سرمایه‌های فیزیکی و انسانی در نظام‌های اجتماعی ایفا می‌کند، به نحوی که در غیاب آن نه تنها سایر سرمایه‌ها اثربخشی خود را از دست می‌دهند بلکه پیمودن راه‌های توسعه و تکامل نیز ناهموار و دشوار می‌گردد (بیکر، ۱۳۸۲). البته تحقق این مهم زمانی میسر می‌شود که مفهوم سرمایه اجتماعی، ابعاد و پیامدهای آن به خوبی شناسایی و درک شود که این امر مستلزم اتخاذ رویکردی جامع و کل‌نگر به این مفهوم و پیامدهای آن به صورت همزمان می‌باشد. لذا در این پژوهش تلاش شد با گردآوری و الهام از مطالعات انجام شده پیرامون سرمایه اجتماعی و با اتخاذ رویکردی نظام‌مند و از منظری تعاملی، علاوه بر شناسایی و احصاء ابعاد، عوامل و شاخص‌های تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی،

به بیان نتایج و پیامدهای ناشی از آن نیز پرداخته شود تا بدین وسیله به محققان، صاحب نظران و مسئولان در درک، تبیین و پیش‌بینی جامع مفهوم سرمایه اجتماعی یاری رساند.

در این راستا با بررسی مطالعات انجام شده و با الهام از گزارش تحقیقی کمسیون استرالیا (۲۰۰۳) سه بُعد کلی یعنی بُعد شبکه اجتماعی، هنجار اجتماعی و اعتماد اجتماعی که تعیین‌کننده کیفیت سرمایه اجتماعی می‌باشند، شناسایی گردید. به علاوه، عوامل سازنده هر یک از ابعاد و همچنین شاخص‌های مؤثر بر کیفیت هر کدام از این ابعاد نیز شناسایی شد که در جدول شماره (۳) ذکر شده است. شکل (۱) نیز که بر اساس مندرجات جدول (۱) ترسیم شده است، ابعاد، عوامل و شاخص‌های مذکور را در تعامل با هم‌دیگر نشان می‌دهد. در این شکل ملاحظه می‌شود که ابعاد، عوامل و شاخص‌های مذکور در تعامل نظام‌مند با یکدیگر منظومه‌ای را تشکیل می‌دهند. به دلیل رابطه تعاملی که با هم دارند حالتی از «برهم کنش چند لایه» را به وجود می‌آورند (ترک‌زاده، ۱۳۸۸) که تغییر در یک جزء باعث تأثیر و تغییر در سایر اجزاء و به طور کلی تغییر در کلیت سرمایه اجتماعی موجود در یک نظام اجتماعی می‌شود. البته همان‌طور که در شکل (۱) مشاهده می‌شود، کیفیت و چگونگی سرمایه اجتماعی نیز به دلیل داشتن رابطه متقابل با اجزا و عناصر سازنده خود، دارای اثر واگستی بر آنها خواهد بود. به گونه‌ای که با ورود یک خدشه یا آسیب به کلیت سرمایه اجتماعی، همه عناصر و عوامل سازنده آن و به طور کلی، کل نظام اجتماعی تحت تأثیر این آسیب قرار خواهد گرفت (کاظم‌زاده، ۱۳۸۹). همچنین بخشی از کیفیت سرمایه اجتماعی نیز متأثر از محیط (زمینه‌ای و تعاملی) خود خواهد بود. لذا توجه به تأثیر و تأثر متقابل محیط، نظام اجتماعی و سرمایه اجتماعی در بررسی و بهبود کیفیت سرمایه اجتماعی حائز اهمیت است. بدین ترتیب بر اساس مطالب مذکور می‌توان گفت، چرخه تعاملی پویایی از تأثیر و تأثر کل، جزء، اجزا و محیط در جریان است (ترک‌زاده، ۱۳۸۸) که ارزیابی، شناسایی و درک سریع کیفیت این چرخه به منظور پاسخگویی به موقع به اقتضانات درونی و محیطی از طریق اصلاح، بهبود و یا تغییر هر یک از عناصر یا ابعاد نظام جهت حفظ بقا و توسعه نظام‌های اجتماعی و به طور کلی تأمین و تضمین سلامت نظام‌مند جامعه در شرایط پُر رقابت امروز ضروری به نظر می‌رسد. مطابق با شکل (۱)، هر فردی در آن واحد می‌تواند عضو چندین شبکه اجتماعی مانند شبکه

خانواده، شبکه قومی، شبکه همسئلان (دوستی)، شبکه فرهنگی، شبکه ملی و حتی شبکه بین‌المللی باشد که کنش و عملکرد او در هر یک از شبکه‌ها ضمن این که می‌تواند متأثر از کیفیت، اندازه (تعداد تعاملات)، حجم، ثبات و تعداد اعضای آن شبکه باشد (برت، ۲۰۰۱) تحت تأثیر عضویت فرد در سایر شبکه‌ها و ویژگی آن شبکه‌ها نیز خواهد بود. بر این اساس، هر چقدر فرد عضو شبکه‌های بیشتری باشد از سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردار خواهد بود. زیرا عضویت فرد در شبکه‌های متعدد، علاوه بر اینکه منجر به توسعه روابط درون‌گروهی فرد با اعضای آن شبکه خواهد شد با شکل‌گیری شبکه‌ها و خطوط ارتباطی متداخل میان آنها نیز انباشتی از سرمایه اجتماعی شکل خواهد گرفت که منافی را برای فرد، شبکه‌ها و به طور کلی برای جامعه به بار خواهد آورد. البته انباشت سرمایه اجتماعی و بروز منافع ناشی از آن زمانی چندچندان می‌شود که عمل به هنجارهای مثبت گروهی مانند احترام به یکدیگر، احترام به قانون، مسئولیت‌پذیری، رعایت عدالت، تعهد و تعلق، همکاری، مشارکت، اخلاق متعالی، همکاری، همدلی، انسجام و همبستگی در درون شبکه یا گروه نهادینه شده باشد. چرا که با نهادینه شدن هنجارهای مثبت اجتماعی در درون افراد، علاوه بر اینکه روابط و مبادله دانش و اطلاعات بین اعضا تسهیل می‌شود، باعث شکل‌گیری نگرش مثبت اعضا به یکدیگر و دنیای پیرامون خود (اعتماد اجتماعی) نیز می‌گردد (اریکسون، ۱۹۹۶). همچنین اگر افراد در هر یک از شبکه‌ها نسبت به هم از اعتماد فزاینده‌ای برخوردار باشند و با همدیگر در انجام احسن امور همکاری گسترده‌ای داشته باشند (شعاع اعتماد)، نه تنها در طول زمان، اعتماد آنها نسبت به هم توسعه می‌یابد (ثبات اعتماد) (حیدرآبادی، ۱۳۷۶)، بلکه با برانگیخته شدن جهت انجام امور جمعی به توسعه سرمایه اجتماعی نیز کمک خواهند کرد. بدین ترتیب، با توسعه سرمایه اجتماعی در یک نظام اجتماعی مانند نیروی انتظامی نتایج و پیامدهایی برای آن نظام مانند توسعه میزان رضایت، تعهد و تعلق، احترام متقابل، بده‌بستان، همدلی، اعتماد و اطمینان، خلاقیت و ایده‌پروری، حمایت اجتماعی، امنیت، توانمندی و... به بار خواهد آمد (جدول ۴) که ضمن اثرپذیری از ویژگی افراد، شبکه‌ها، هنجارهای اجتماعی موجود در آن شبکه‌ها و میزان اعتماد اجتماعی افراد به یکدیگر و جامعه، متأثر از چگونگی و کیفیت سرمایه اجتماعی نیز خواهند بود (شکل ۲). البته پیامدهای سرمایه اجتماعی در تعامل با یکدیگر

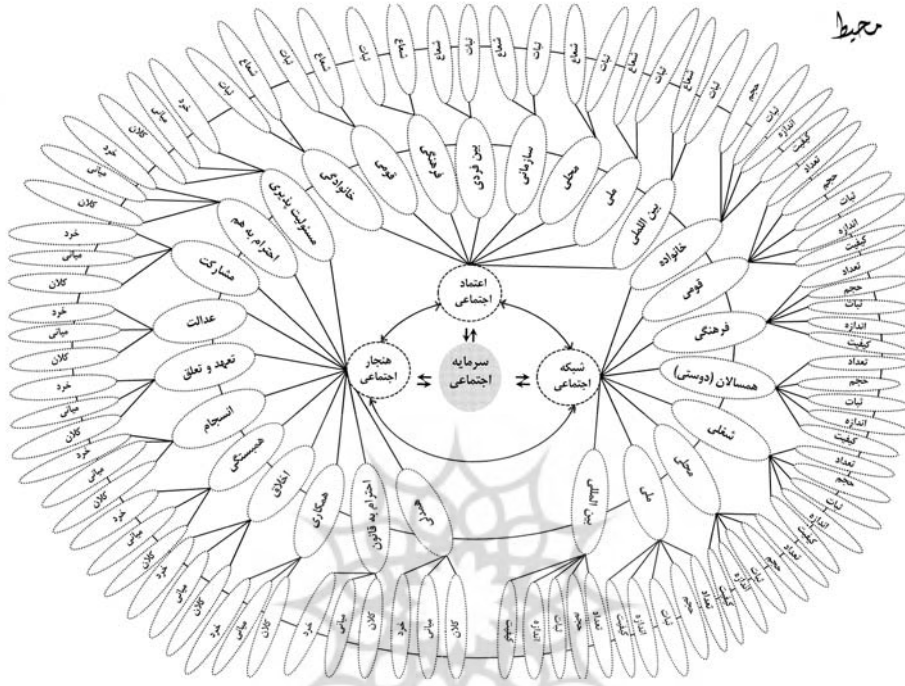

منظومه‌ای را تشکیل خواهند داد که تعیین‌کننده کیفیت سرمایه اجتماعی نظام در آینده نیز خواهد بود. علاوه بر این، بخشی از کیفیت پیامدهای سرمایه اجتماعی تحت تأثیر ویژگی‌ها و عوامل محیط نظام‌های اجتماعی قرار دارد که توجه به آنها از اهمیت بالایی برخوردار است. بنابراین بر مبنای چارچوب‌های مفهومی مذکور، علاوه بر اینکه امکان شناسایی، پیش‌بینی و توسعه بهتر سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن در نظام‌های اجتماعی به طور همزمان فراهم می‌گردد، نتایج حاصل از این مطالعه نیز می‌تواند مبنایی نظری و عملی برای شکل‌دهی و اجرای پژوهش‌هایی در این زمینه فراهم آورد.

جدول ۳: ابعاد، عوامل و شاخص‌های سرمایه اجتماعی

ابعاد	عوامل	شاخص‌ها	منابع ارجاع شده
شبکه اجتماعی	خانواده؛ قومی؛ فرهنگی، همسئلان (دوستی)؛ شغلی؛ محلی؛ ملی و بین‌المللی	اندازه (تعداد) تعاملات و پیوندها؛ ثبات؛ اندازه؛ تعداد؛ حجم و کیفیت	برت، ۲۰۰۰؛ فلب، ۲۰۰۲؛ گروتارت و باستلار، ۲۰۰۱؛ فیلد، ۲۰۰۳؛ نارایان و کسیدی، ۲۰۰۱؛ عزیز، ۱۳۸۷.
هنجار اجتماعی	مسئولیت‌پذیری؛ احترام به هم؛ مشارکت؛ تعهد و تعلق؛ انسجام؛ همبستگی؛ اخلاق؛ همکاری؛ همدلی؛ عدالت؛ رضای و احترام به قانون.	سطح خرد؛ میانی و کلان	کاسارد و یانوویتز، ۱۹۸۶؛ گزارش تحقیقی کمسیون استرالیا، ۲۰۰۳؛ فوکویاما، ۱۹۹۸.
اعتماد اجتماعی	خانواده؛ قومی؛ فرهنگی، همسئلان (دوستی)؛ شغلی؛ محلی؛ ملی و بین‌المللی	ثبات اعتماد؛ شعاع اعتماد.	استون و هیوز، ۲۰۰۲؛ گروتارت و باستلار، ۲۰۰۱؛ پوتنام، ۲۰۰۰؛ ولج و همکاران، ۲۰۰۵؛ حیدرآبادی، ۱۳۷۹.
محیط	زمین‌های و تعاملی		ترک‌زاده (۱۳۸۸).

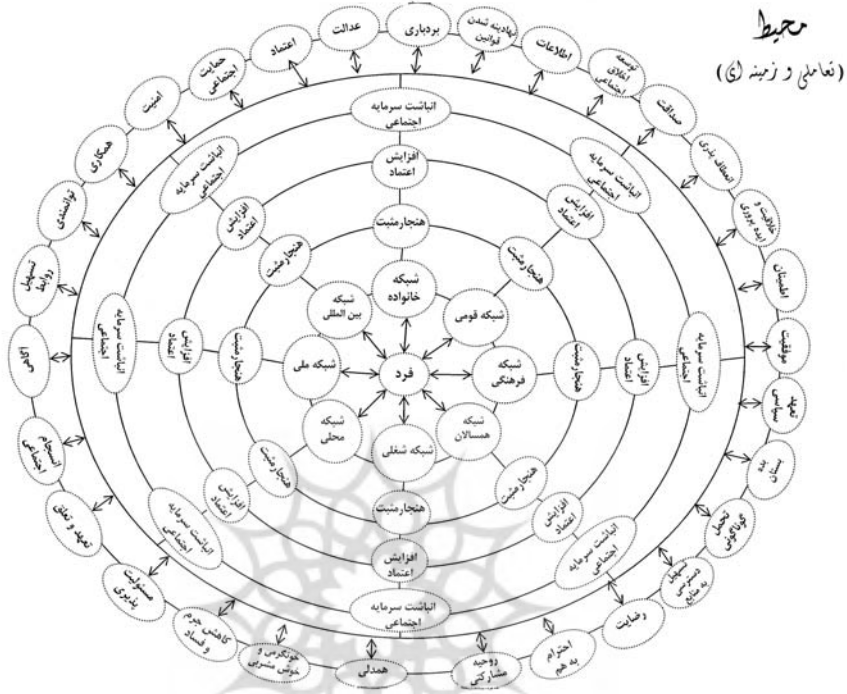
شکل ۱: الگوی انگاره‌ای بعدشناسی سرمایه اجتماعی

جدول ۴: پیامدهای سرمایه اجتماعی

پیامدها	منابع ارجاع شده
افزایش میزان: حمایت اجتماعی؛ امنیت؛ همکاری؛ تسهیل روابط؛ توانمندی؛ آگاهی؛ انسجام اجتماعی؛ تعهد و تعاقب؛ مسئولیت‌پذیری؛ خونگرمی و خوش‌مشربی؛ مشارکت؛ احترام به هم؛ رضایت؛ بده‌بستان؛ عدالت؛ موفقیت؛ همدلی؛ اطمینان؛ اطلاعات؛ خلاقیت و ایده‌پروری؛ صداقت؛ بردباری؛ تعهد سیاسی؛ نهادینه شدن قوانین؛ تسهیل دسترسی به امکانات؛ تحمل گوناگونی؛ توسعه اخلاق اجتماعی و کاهش جرم و فساد.	کاسارد و یانویتز، ۱۹۸۶؛ گزارش تحقیقی کمیسون استرالیا، ۲۰۰۳؛ فوکویاما، ۱۹۹۸، ۱۹۹۹؛ بولینو و همکاران، ۲۰۰۲؛ شجاعی‌باغینی، ۱۳۸۷؛ کلمن، ۱۹۸۷، ۱۹۹۸، ۱۹۹۰؛ ازرایل و همکاران، ۲۰۰۰؛ برت، ۲۰۰۰؛ پوتنام، ۱۹۹۳؛ نارایان و کسیدی، ۱۹۹۹؛ فیلد، ۲۰۰۳؛ حسینی‌بهشتی و هادوی، ۱۳۸۵؛ کارکنان نصرآبادی، ۱۳۷۶؛ آی‌کدا، ۲۰۰۲؛ هارپر، ۲۰۰۲؛ هانی‌فان، ۱۹۱۶؛ لین، ۲۰۰۰؛ اکبری، ۱۳۸۳؛ علوی، ۱۳۸۰؛ لسر، ۲۰۰۰؛

شکل ۲: الگوی انگاره‌ای توسعه پیامدهای سرمایه اجتماعی

منابع

منابع فارسی:

- اکبری، امین (۱۳۸۳). نقش سرمایه اجتماعی در مشارکت، بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت سیاسی - اجتماعی. دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
- امیرکافی، مهدی (۱۳۸۰). اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن. نمایه پژوهشی، ۱۰ (۱۸)، ۴۲ - ۱۰.
- امین بیدختی، علی اکبر و نظری، ماشاءالله (تابستان ۱۳۸۹). ارائه یک مدل نظری جهت تبیین نقش سرمایه اجتماعی به عنوان گوهری گرانبها اما کم‌هزینه: راهکاری برای بهبود عملکرد اقتصادی. راهبرد یاس، ۲۳۸ (۲۲) - ۲۶۶.
- بیکر، و (۱۳۸۲). مدیریت و سرمایه اجتماعی. سید مهدی الوانی و محمدرضا ربیعی. تهران: سازمان مدیریت صنعتی.
- ترک‌زاده، جعفر (۱۳۸۸). رهبری راهبردی در آموزش عالی. رویکردها و چشم‌اندازهای نو در آموزش عالی. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
- حسینی بهشتی، علیرضا و هادوی، حسین (زمستان ۱۳۸۵). نقش اعتمادسازی در افزایش مشارکت عمومی از دیدگاه امام خمینی (ره). نامه علوم اجتماعی، ۱۱۳ (۲۹) - ۱۳۲.
- حیدرآبادی، ابوالقاسم (تابستان ۱۳۸۹). اعتماد اجتماعی و عوامل اجتماعی - فرهنگی مؤثر بر آن. مجله تخصصی جامعه‌شناسی

مطالعات جوانان (۱)

- خائف‌الهی، احمدعلی و متقی، پیمان (۱۳۸۶). *ارائه‌ی الگوی فرایندی خلق دانش سازمانی: تبیین نقش اعتماد در خلق دانش*. اولین کنفرانس ملی مدیریت دانش.
- دهقان، علیرضا و غفاری، غلامرضا (بهار ۱۳۸۳). تبیین مشارکت اجتماعی - فرهنگی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شهر تهران، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، ۶(۱)، ۶۷ - ۹۸.
- رنانی، محسن و مؤیدفر، رزیتا. (تابستان و پاییز ۱۳۸۷). سرمایه اجتماعی و عملکرد اقتصادی: بررسی مقایسه‌ای استان‌های ایران. *فصلنامه فرایند مدیریت و توسعه*. (۶۸ و ۶۹)، ۸۰ - ۱۰۶.
- سلطانی، طاهره و جمالی، مژده (۱۳۸۷، تابستان و پاییز). بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و سلامت روانی، مورد مطالعه: دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه شیراز. *فصلنامه فرایند مدیریت و توسعه*، (۶۸ و ۶۹)، ۱۰۷ - ۱۲۲.
- شجاعی‌باغینی، محمد مهدی و همکاران (۱۳۸۷). *مبانی مفهومی سرمایه اجتماعی*. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی. صیدایی، سید اسکندر؛ احمدی‌شاپورآبادی، محمدعلی و معین آبادی، حسین (پاییز ۱۳۸۸). دیباچه‌ای بر سرمایه اجتماعی و رابطه آن با مؤلفه‌های توسعه اجتماعی در ایران. *راهبرد یاس*. (۱۹)، ۱۸۸ - ۲۲۵.
- عباس‌زاده، محمد (۱۳۸۳). عوامل مؤثر بر شکل‌گیری اعتماد اجتماعی دانشجویان. *فصلنامه رفاه اجتماعی*، ۴(۱۵)، ۲۶۷ - ۲۹۱.
- عزیزی، نعمت‌الله (۱۳۸۷، تابستان و پاییز). نقش علوم انسانی در توسعه سرمایه اجتماعی. *فصلنامه فرایند مدیریت و توسعه*، (۶۸ و ۶۹)، ۵۸ - ۷۸.
- علوی، بابک (۱۳۸۰). نقش سرمایه اجتماعی در توسعه. *ماهنامه تدبیر*، (۱۱۶).
- قلی‌پور، رحمت‌الله، مدهوشی، مهرداد و جعفریان، وحید. (بهار و تابستان ۱۳۸۷). تحلیل رابطه و تأثیر سرمایه اجتماعی بر کارآفرینی سازمانی. *فرهنگ مدیریت*، ۶(۱۷)، ۱۱۱ - ۱۲۹.
- کارکنان نصرآبادی، محمد (۱۳۸۹). *سرمایه اجتماعی و نظارت همگانی: نقش اعتماد اجتماعی به عنوان نشانگان سرمایه اجتماعی در امنیت اجتماعی*. نظارت همگانی: شهروندی و توسعه سازمانی (مجموعه مقالات). تهران: فرهنگ صبا. ۲۰۵ - ۲۲۳.
- کاظم‌زاده، اکبر (۱۳۸۹). *نظارت همگانی و سرمایه اجتماعی*. نظارت همگانی: شهروندی و توسعه سازمانی (مجموعه مقالات). تهران: فرهنگ صبا. ۱۵۳ - ۱۷۰.
- گزارش تحقیقی کمیسیون استرالیا ۲۰۰۳ (۱۳۸۷). *سرمایه اجتماعی و تأثیر آن بر سیاستگذاری عمومی*. مرتضی نصیری. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- مرکز آمایش سرزمین (۱۳۸۵). *راهنمای انجام مطالعات برنامه آمایش استان تهران*: بی‌جا.
- نجف‌بیگی، رضا (۱۳۸۰). *سازمان و مدیریت*. تهران: مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی.

منابع انگلیسی:

- Agrawal, sh. (2006). Exploring the Relationship between Wildfire Education Programs Social Capital in Communities at Risk Wildfire. A dissertation presented to the graduate school. University of Florida.
- Baker, W. E. (1984). The Social Structure of a National Securities Market. American Journal of Social Dynamics of Financial Market. Greenwich. Conn: JIP press.
- Bolino, M. C.; William, H. T. & James, M. B. (2002). Citizenship Behaviour and Creation of Social Capital in Organizations. Academy of Management Review. vol. 27. No. 4. pp. 505-522.
- Bourdieu, P. (1987). The Forms of Capital. In Handbook of theory and research for the sociology of education. Edited by John G. Richardson, Westport. CT: Greenwood Press. Inc.
- Bryant, C. & Norris, D. (2002). Measurement of Social Capital: the Canadian Experience. Prepared as a country report for the OECD - UKONS International Conference on Social Capital Measure-

- ment in London. 25 – 27 September.
- Burt, R. S. (2000). The Network Structure of Social Capital. *Research in Organizational Behavior. Capital and Employment Practices. Academy of Management Review*, no. 22.
- Coleman, J. S. (1987). *Families and Schools. Educational Researcher.*
- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*. vol. 94. PP. 95-120.
- Coleman, J. S. (1990). Social Capital. In *Foundations of social theory*. Edited by James S. Coleman. Harvard. MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Coleman, J. S. (1990b). How Worksite Schools and Other Schools Reforms Can Generate Social Capital: An Interview with James Coleman. *American Federation of Teachers*, PP: 35-45.
- Coleman, J. S. (1998). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Harvard University Press.
- Erickson, B. H. (1996). Culture, Class and Connections. *American Journal of Sociology*. No. 102, pp: 217–251.
- Field, J. (2003). *Social Capital and Human Capital*. London and New York: Rutledge.
- Flap, H. (2002). No Man is an Island: the Research Program of a Social Capital Theory. In O.Favereau and E.Lazaga (Eds) *Conventions and structures Cheltenham*.
- Foley, M. & Edwards, B. (1999). Is it time to disinvest in social capital? *Journal of Public Policy*. vol. 19, no. 2, pp: 141–173.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: the Social Virtues and the Creation Prosperity*. New York: Free Press.
- Fukuyama, F. (1999). *Social Capital and Civil Society*. Prepared for Delivery at IMF Conference on Second Generation Reform, Oct. 1.
- Gittel, R. & Thompson, J. P. (2001). Making Social Capital Work: Social Capital and Community Economic Development. In Saegert, S. Thompson, J. D. Warren, M. R., eds. *Social Capital and Poor Communities*. New York: Russell Sage Foundation.
- Grooatert, C. (1998). Social Capital: The missing link. Social Capital Initiative. Working Paper. No. 3. The World Bank 1998 [accessed July 05, 2002. Available from <http://www.worldbank.org/poverty/scapital/>].
- Grooatert, C. & Bastelaer, T. (2002). Understanding and Measuring Social Capital: A Synthesis of Findings and Recommendations from the Social Capital Initiative. Social Capital Initiative Working Paper, No. 24. The World Bank, (2001) [accessed July 28, Available from]. <http://lnweb18.worldbank.org/ESSD/sdvext.nsf/09ByDocName/SocialCapitalInitiativeWorkingPaperSeries>.
- Grooatert, C.; Narayan, D.; Jones, V. N. & Woolcock, M. (2004). Measuring Social Capital. *World Banking Working*, no. 18.
- Harper, R. (2002). *The Measurement of Social Capital in the United Kingdom*. Office for National Statistics.
- Ikeda, K. (2002). Social Capital and Social Communication in Japan: Political Participation and Tolerance. Center for the Study of Democracy. <http://repositories.cdlib.org/csd/02-05>.
- Israel, G. D.; Beaulieu, L. J. & Hartless, G. (2001). The Influence of Family and Community Social Capital on Educational Achievement. *Rural Sociology*. vol. 66. No. 1. Pp. 43-68.
- Johansson, B. (1996). The Dynamics of Entrepreneurial Networks. In: P. D. Reynolds, S.; Birlew, J. F.; Butler, W. D.; Bygrave, P.; Davidson, W. B.; Gartner & P. P. Mc Dougall (Eds) *Frontiers of Entrepreneurship Research*, MA: Babson College.
- Kasarda, J. D. & Janowitz, M. (1986). Community Attachment in Mass Society. *American Sociological Review*. vol. 39. No. 3. Pp. 328-339.
- Lesser, E. L. (2000). Leveraging Social Capital in Organizations. In I Lesser, E. L. (Eds) *Knowledge and Social Capital: Foundations and Applications*. Butter Worth, Heine Mann.
- Lin, N. (2000). *Social Resources and Social Action*. N. Y.: Cambridge University Press.

- Lin, N. (2001). *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Narayan, D. & Cassidy, M. F. (2001). A Dimensional Approach to Measuring Social Capital: Development and Validation of a Social Capital Inventory. *Current Sociology*. vol. 49, No. 2.
- Norris, D. (2005). *Social Capital Measurement: National Experiences and International Harmonization*. Helsinki: A Beginning. Siena Group Meeting.
- Petersen, D. (2002). The Potential of Social Measures in the Evaluation of Comprehensive Community – Based Health Initiatives. *American Journal of Evaluation*. vol. 23. No. 1. Pp. 55–64.
- Pope, J. (2003). *Social Capital and Social Capital Indicators: A Reading List*. Working Paper Series, no., pp. 10.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Society*. New York. NY: Simon and Schuster.
- Putnam, R. D.; Leonardi, R. & Nanetti, V. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton. NJ: Princeton University Press.
- Sampson, R. J. (2001). *Crime and Public Safety: Insights from Community–level Perspectives on Social Capital*. In saegert, S.; Thampson, J. P. & Warren, M. R. (des), *Social Capital and Poor Communities*. New York: Russell Sage Foundation.
- Sargeant, A. & Lee, S. (2004). Donor Truth and Relationship Commitment in the U. K. Charity Sector: The Impact on Behavior. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. vol. 33. No. 3. pp. 185–202.
- Speller berg, A. (2001). *Framework for the Measurement of Social Capital in New Zealand*. Social Capital Programmed team. Statistics New Zealand.
- Ston, W. & Hughes, J. (2002). *Social Capital: Empirical Meaning and Measurement Validity*. Research Paper. No. 27, Melbourne: Australian Institute of Family Studies.
- Stone, W. (2001). *Measuring Social Capital: Towards a Theoretically Informed Measurement Framework for Researching Social Capital in Family and Community Life* [Internet]. Australian Institute of Family Studies [accessed June 23, Available from www.aifs.org.au/].
- The World Bank (1998). *In the Initiative on Defining, Monitoring and Measuring Social Capital: Overview and Program Description*. Social Capital Initiative Working Paper. No. 1. Washington, D. C.: The World Bank.
- Uslaner, E. M. & Brown, M. (2003). Inequality, Trust and Civic engagement. *American Politics Research*. vol. 31. Onyx. pp. 1-27.
- Wall, E.; Ferrazzi, G. & Schreyer, F. (1998). Getting the Goods on Social Capital. *Rural Sociolog*. vol. 63, no. 2, pp. 300-322.
- Warren, M. R.; Thompson, J. P. & Saegert, S. (2001). *The Role of Social Capital in Combating Poverty*. In saegert, S.; Thompson, J. P. & Warren, M. R. (des), *Social Capital and Poor Communities*. New York: Russell Sage Foundation.
- Watkins, D. (1992). Faculty and Student Interaction. In: Clark, B. R. and Neave, (edits). *The Encyclopedia of Higher Education*. vol. 3. Oxford: Pergamum Press.
- Welch, M. R. & Others. (2005). Determinants and Consequences of Trust. *Sociological Inquiry*, vol. 75, no. 4, pp. 453-473.